הרב יהודה זולדן, באר יהודה – פסחים, עמ' 414-427

כט

הלל הגדול, הלל ושיר בליל הסדר

(פסחים קיז ע"א - קיח ע"א; ערכין י ע"א-ע"ב)

א. רביעי - גומר עליו את ההלל, ואומר הלל הגדול
ב. הלל המצרי בעת שחיטת קרבן פסח - לויים או ישראלים?
ג. הישראלים - הלל הגדול, הלויים – הלל המצרי
ד. הלל ושיר
1. הלל - שבח כללי, שיר - שבח על הנס שאירע
2. הלל ושיר - המקום והזמן

א. רביעי - גומר עליו את ההלל, ואומר הלל הגדול

במשנה (י, ז; קיז ע"ב) נאמר:

רביעי - גומר עליו את הלל, ואומר עליו ברכת השיר.

בגמרא (קיח ע"א) נאמר:

תנו רבנן: רביעי גומר עליו את ההלל, ואומר הלל הגדול, דברי ר' טרפון.

שתי תפילות הלל נזכרו כאן - הלל והלל הגדול, וברכה אחת - ברכת השיר. הלל הכוונה היא לתהלים פרקים קיג-קיח. הלל זה נקרא "הללא מצראה" (ברכות נו ע"א) – הלל המצרי. רש"י (שם ד"ה הללא) הסביר שיש אכן שתי תפילות הלל: "הללא מצראה - הלל שאנו קורין בפסח, לפי שיש הלל אחר הקרוי הלל הגדול, קורין לזה הלל המצרי".

ליל הסדר הוא הלילה היחיד בשנה שאומרים בו הלל. כך נאמר בתוספתא (סוכה ג, ב):

שמונה עשר יום בשנה ולילה אחד קורין בהן את ההלל. ואילו הן: שמונת ימי החג, ושמונת ימי חנוכה, ויום טוב הראשון של פסח ולילו, ויום טוב של עצרת.

הלל נוסף הוא הלל הגדול שהזכיר ר' טרפון. בגמרא (קיח ע"א) נאמר:

מהיכן הלל הגדול?

ר' יהודה אומר: מ"הודו לה' כי טוב כי לעולם חסדו", עד "נהרות בבל" (תהלים קלו, א-כו).

ר' יוחנן אומר: מ"שיר המעלות הנה ברכו את ה'", עד "נהרות בבל" (שם קלד, א - קלו, כו).

רב אחא בר יעקב אומר מ"כי יעקב בחר לו יה", עד "נהרות בבל" (שם קלה, ד - קלו, כו).[1]

ר' טרפון הוא שקבע לומר את ההלל הגדול לאחר אמירת ההלל על הכוס הרביעית. מה ההבדל המהותי בין ההלל לבין ההלל הגדול, ומדוע קבע ר' טרפון לומר הלל הגדול נוסף על ההלל?

נראה להציע שר' טרפון קבע לומר גם הלל הגדול בליל הסדר, על בסיס העובדה שהיו אומרים הלל והלל הגדול בעת שחיטת קרבן הפסח. נעיין תחילה במה שקשור לאמירת הלל בעת שחיטת קרבן פסח.

---

[1] ר' יעקב עמדין (קיז ע"א) כתב על פי התוס' (שם ד"ה שעומדים), שכוונת רב אחא בר יעקב היא לתחילת הפרק (תהלים קלה, א - קלו, כו). דעת ר' יהודה היא המוזכרת בתוספתא (תענית ב, יב). הלכה למעשה נפסק כר' יהודה. כך פסק הרמב"ם (הל' חמץ ומצה ח, י): "ולומר עליו הלל הגדול שהוא מ'הודו לה' כי טוב' עד 'על נהרות בבל'" (תהלים קלו). כך גם בשו"ע או"ח סי' תפא, א.

ב. הלל המצרי בעת שחיטת קרבן פסח - לויים או ישראלים?

במשנה (ט, ג; צה ע"א) נאמר:

מה בין פסח הראשון לשני?

...הראשון טעון הלל באכילתו, והשני אינו טעון הלל באכילתו.

זה וזה: טעון הלל בעשייתן...

במשנה (ה, ז; סד ע"א) מתואר סדר שחיטת קרבן פסח בבית המקדש. הקרבן היה נשחט בשלוש כתות, ובמקביל לשחיטתו קראו את ההלל:

הפסח נשחט בשלש כתות שנאמר "ושחטו אותו כל קהל עדת ישראל" (שמות יב, ו) - קהל ועדה וישראל.[2]

....קראו את ההלל. אם גמרו שנו, ואם שנו שלשו. אע"פ שלא שלשו מימיהם. ר' יהודה אומר: מימיהם של כת שלישית לא הגיעו ל"אהבתי כי ישמע ה'" (תהלים קטז), מפני שעמה מועטין.[3]

רש"י (סד ע"א ד"ה קראו) כתב שכל הכתות קראו הלל. התוספות (שם ד"ה קראו) כתבו שהלויים הם שקראו את ההלל, וציינו לתוספתא (ד, ט) שבה נאמר שישראלים שוחטים את פסחיהם, ולויים קוראים את ההלל: "הלוים עומדין על דוכנם וגומרין ההלל".[4]

הרמב"ם (הל' קרבן פסח א, יא) פסק כדברי התוספתא שציינו התוספות: "וכל זמן שהם שוחטין ומקריבין קוראים הלויים את ההלל". האור שמח (שם יב) הוכיח מהאמור בפסח יאשיהו שהלויים הם שאמרו את ההלל: "והמשוררים בני אסף על מעמדם" (דברי הימים ב לה, טו).

על שיטת רש"י קשה מדבריו במסכת ערכין (י ע"א ד"ה ולא היה מחלק וד"ה בשחיטת), שם כתב שהלויים שוררו בפה את ההלל באותם שנים עשר ימים והחלילים מחללים, והכוונה לגמרא שם האומרת: "בשנים עשר יום בשנה החליל מכה לפני המזבח. בשחיטת פסח ראשון ובשחיטת פסח שני ויום טוב הראשון של פסח...".

מנגד, ממקור אחר משמע שהישראלים היו אומרים את ההלל (צה ע"ב): "אפשר ישראל שוחטין את פסחיהן ונוטלין את לולביהן ואין אומרים הלל?".

אחרונים עסקו בהרחבה בהסבר דברי רש"י. הרב יצחק זאב סולובייצ'יק (חידושי מרן הגרי"ז על הרמב"ם, עמ' 102-103) כתב כך:

סבירא ליה לרש"י דשני דינים נפרדים הם לגמרי. הדין דפסח טעון שיר הנאמר בקרא ד"על זבחי שלמיכם" (במדבר י, י), הוא דין בפני עצמו וזה דוקא בלויים כמו כל שיר של קרבן. והדין המיוחד שיש בפסח שטעון הלל בעשייתו הוא דין בפני עצמו שאינו שייך כלל לדין שיר של קרבן, רק הוא אמירת הלל בעלמא כמו ההלל של שעת אכילה. ומשום הכי סבירא ליה לרש"י דהלל זה אינו שייך ללויים, רק הכתות בעצמם קראו את ההלל בשעת שחיטה. אבל מ"מ זה על כל פנים דגם הלויים אמרו שירה בשעת שחיטת הפסח, משום הדין השני שיש בשחיטת פסח הנלמד מקרא ד"על זבחי שלמיכם" דשחיטת הפסח טעונה חצוצרות ושירה ככל הקרבנות הכתובים בפסוק זה, ומשום דין זה היה חליל בשעת שחיטת הפסח ואמירת השיר, ואין הכי נמי דהחצוצרות והחליל לא היו שייכים כלל לאמירת ההלל שנאמר ע"י הכתות, רק להדין שיר שנאמר אז ע"י הלויים, והן הן דברי רש"י בערכין דבשעת

---

[2] על משמעות הביטויים הללו: קהל, עדה וישראל, ראה: הראי"ה קוק, עין איה - ברכות, ג, כט.

[3] בתוספתא (ח, יט) נאמר שגם בפסח מצרים שחטו בשלוש כיתות: "אילו דברים ששוה בהן פסח מצרים לפסח דורות. פסח מצרים בשלש כתים, ופסח דורות כיוצא בו". בירושלמי (ה, ה) מתואר איך זה היה, שהרי הקרבן היה בבתים: "רבי יעקב בר אחא בשם רבי יסא: ניתן כח בקולו של משה והיה קולו מהלך בכל ארץ מצרים מהלך ארבעים יום. ומה היה אומר? ממקום פלוני עד מקום פלוני כת אחת, וממקום פלוני ועד מקום פלוני כת אחת".

[4] רש"י ותוס' חלקו באותה מחלוקת במקום נוסף: סוכה נד ע"א-ע"ב, רש"י ד"ה ערב הפסח, תוס' ד"ה שייר ערב פסח.

החליל היו הלויים משוררין בפה את ההלל, אבל הדין דפסח טעון הלל בעשייתו זהו דין בפני עצמו שאינו שייך ללויים, וכמו שנתבאר.

הרב יעקב בצלאל ז'ולטי ציין לדברי הגרי"ז הללו, וכתב באופן אחר ("מצוות ההלל בשחיטת הפסח", משנת יעבץ, אורח חיים סימן כא):

הנה לכאורה הדברים הם פשוטים וברורים בדעת רש"י. שהרי מתניתין בפסחים מיירי בדיני שחיטת הפסח, משום הכי כתב דהכתות בעצמם קראו את ההלל, אבל מתניתין בערכין מיירי בדיני שירה על הקרבן, לכן כתב דהלווים היו משוררין את ההלל. וצ"ע על התוספות שהקשו על רש"י מהא דתניא בתוספתא הלוים היו עומדין על דוכנן ואומרים את ההלל בשיר, הלא אפשר שגם הלויים אמרו את ההלל בתורת שירה על הקרבן, וגם הכתות אמרו הלל ככל דין אמירת הלל שפסח טעון הלל בעשייתו כמו שטעון הלל באכילתו.

...מעתה נראה בשחיטת הפסח, כיון שהלויים היו משוררין בפה את ההלל כמו שכתב רש"י בערכין י ע"א, והיינו מתורת שירה על הקרבן, אם כן הכתות שהיו בעזרה היה אסור להם לומר את ההל באותה שעה של שחיטת הפסח, שהרי זה כזר ששר וחייב מיתה... אלא דעת רש"י נראה דסובר כדעת הרמב"ן (ספר המצוות שורש א) שהלל בשחיטת הפסח ואכילתו הוא דאורייתא... אם כן אין זה כזר שעבד עבודת הלווים, שהרי כך נאמרה ההלכה של שחיטת הפסח, שהלווים אומרים הלל בתורת שירה על הקרבן, וישראל השוחטים אומרים הלל מדין אמירת הלל שהוא מהתורה בשחיטת הפסח.

תורף תירוציהם הוא שהלויים אומרים את ההלל כמו שהם אומרים שיר על כל קרבן במשך כל השנה, אלא שבליל פסח יש דין מיוחד ונוסף, שגם הישראלים יאמרו הלל.

אחרונים הסבירו את רש"י באופנים אחרים: הלויים היו אומרים, והישראלים היו עונים ראשי פרקים (תפארת ישראל, פסחים ה, ז); הלויים נחלקו גם כן לשלוש כיתות, וכוונת התוספתא היא שהלויים שבכל כת אמרו את ההלל (ערוך לנר, סוכה נד ע"א); בפסח ראשון רק הלויים קוראים את ההלל בתורת שיר מפני שהוא בא בכנופיא ונחשב לקרבן ציבור - כתוספות, ובפסח שני קוראים כל המקריבים או כל העומדים בעזרה – כרש"י (האדר"ת, זהב שבא - פסחים, עמ' ש); רש"י לא התכוון לומר שהישראלים היו אומרים הלל, אלא מדגיש שעם כל כת וכת שהיו מקריבים את קרבן הפסח, היו הלויים אומרים את ההלל, כשם שהלויים תקעו בחצוצרות בשעת אמירת ההלל (הרב מנחם מנדל שניאורסון, האדמו"ר מלובביץ', הגדה של פסח - חב"ד, מילואי ההגדה עמ' סג-סה).[5]

ג. הישראלים – הלל הגדול, הלויים – הלל המצרי

בסוגיה המקבילה בירושלמי (ה, ז) על דברי המשנה העוסקת באמירת הלל המצרי בעת שחיטת קרבן פסח, דנו האמוראים גם באמירת הלל הגדול. הדברים שם מקבילים לדברי הירושלמי (תענית ג, יא) העוסק באמירת הלל הגדול לאחר שהייתה בצורת גשמים והציבור התפלל ונענה. גם שם ר' טרפון הוא שהורה לציבור בלוד לומר הלל הגדול לאחר שאכלו ושבעו, "לפי שאין אומרים הלל אלא על נפש שבעה וכרס מלאה" (תענית כה ע"ב - כו ע"א).

---

[5] עיין עוד: הרב יוסף ראזין, כללי התורה והמצוה, חלק א עמ' קסא; הרב מנחם מנדל כשר, תורה שלמה סוף פרשת בא, ובדבריו בספר היובל לגרי"ד סולובייצ'יק עמ' תקנא-תקסה; הרב מרדכי פרום, תורת הלוי עמ' קכו-קכז; הרב יוסף דב סולובייצ'יק, רשימת שיעורים לסוכה, עמ' רצא; הרב יהודה גרשוני, חוקת הפסח, רמב"ם הל' קרבן פסח א, יא; הרב משה שטרנבוך (מועדים וזמנים, ג, סי' רכז עמ' עג); הרב אורי רדמן, "הלל בשחיטת הפסח", מעלין בקדש, מא (אדר תשפ"א), עמ' 121-134.

בירושלמי (פסחים ותענית שם) נאמר שר' פרנך בשם ר' חנינה סבר שההלל הגדול הוא תהלים פרק קלו - "הודו לה' כי טוב כי לעולם חסדו", וכדעת ר' יהודה בבבלי (קיח ע"א). ר' יוחנן בירושלמי חלק עליו, אם כי אמר בשונה במעט מדבריו בבבלי בפסחים שם: "אמר ר' יוחנן: ובלבד מ'שעומדים בבית ה'". כוונתו שיש לומר מ"הללויה הללו את שם ה' הללו עבדי ה' שעומדים בבית ה' בחצרות בית אלוהינו" עד "נהרות בבל" (תהלים קלה, א - קלו, כו), וכדברי רב אחא בר יעקב בבבלי.

על פי ר' יוחנן בבבלי, מתחילים לומר מהפרק הקודם - "שיר המעלות הנה ברכו את ה' כל עבדי ה' העומדים בבית ה' בלילות", עד "נהרות בבל" (תהלים קלד, א - קלו, כו). אלו פסוקים דומים, אך המעיין בספר תהלים יראה שאלו הם שני פרקים שונים.

בירושלמי צוינה דעת ר' פרנך בשם ר' חנינה, ור' יוחנן, כדי לומר שר' בא, ר' סימון, ר' יהושע בן לוי ובר קפרא זיהו את ההלל המצרי כהלל הגדול, ולפיהם אומרים בהלל רק שלושה מזמורים (תהלים קיג-קטו). הירושלמי דן גם מה הייתה עמדתו של בר אביה בנושא זה, בשל מעשה שהיה.

מהי המשמעות שהירושלמי עסק בשאלה מה הם פרקי ההלל הגדול, עת שהוא דן באמירת ההלל בעת שחיטת קרבן הפסח? ייתכן שמדברי ר' פרנך ור' יוחנן שבירושלמי, נראה להציע שהישראלים היו אומרים את ההלל הגדול, והלויים היו אומרים את ההלל שאותו שרים על כל קרבן.

ציר המחלוקת הוא **היכן** אומרים זאת, כשברור לכול שהישראלים מקריבי קרבן פסח הם האומרים זאת ולא הלויים. דעת ר' יוחנן, כפי שהוא מופיע בירושלמי בפסחים שם: "ובלבד משעומדים בבית ה'", זהו לא **רק ציון הפסוק** שממנו מתחילים לומר הלל הגדול, זה **גם ציון המקום** היכן יש לומר זאת. בשני הפרקים שציין ר' יוחנן על פי הבבלי או על פי הירושלמי, יש התייחסות לעומדים בבית ה'. על פי הבבלי: "שיר המעלות הנה ברכו את ה' כל עבדי ה' **העומדים בבית ה' בלילות**" (תהלים קלד, א), ועל פי הירושלמי "הללויה הללו את שם ה' הללו עבדי ה' **שעומדים בבית ה' בחצרות בית אלוהינו**" (שם קלה, א-ב). כוונת ר' יוחנן היא שכאשר אומרים הלל הגדול **בבית המקדש**, יש להתחיל לפני הפרק "הודו לה' כי טוב כי לעולם חסדו" (תהלים קלו), שהוא עיקר ההלל הגדול. כך בשחיטת קרבן פסח, וכך כשנענו לאחר בצורת גשמים. המיוחד בקריאת הלל הגדול במקדש הוא שקריאתו איננה חלק מעבודת הלויים, אלא דווקא **'כל עבדי ה"** כולל ישראלים, וכן דווקא ל'עומדים בבית ה' **בלילות**'. המציאות שקהל רב עומד בבית ה' בלילות - בבין הערבים, היא לאחר שהתפללו במקדש על עצירת גשמים ונענו,[6] וכן בפסח בשעת שחיטת קרבן הפסח. באופן כללי מצינו שגם העם היה קורא ואומר: "הודו לה' כי טוב כי לעולם חסדו" באירועים מרכזיים, כמו חנוכת בית המקדש הראשון (דברי הימים ב ז, ג-ו) ובייסוד בית המקדש שני (עזרא ג, יא), ואולי הכוונה להלל הגדול.[7] לעומתו סבר ר' יהודה בבבלי, וכר' פרנך בשם ר' חנינה בירושלמי, שמתחילים "הודו לה' כי טוב כי לה' חסדו" (תהלים קלו), כשאין אנו עומדים בבית ה'. אך מקור הדבר הוא בדין שקוים בבית המקדש.

ניתן אם כן לומר על פי הירושלמי שהלווים קראו את ההלל המצרי בעת שחיטת הפסח, והישראלים מקריבי הקרבן קראו את ההלל הגדול. נראה אפוא, שר' טרפון שקבע שיש לומר הלל הגדול בליל הסדר נוסף על ההלל המצרי, ביסס את תקנתו על כך שבבית המקדש היו הישראלים אומרים הלל הגדול בעת שחיטת קרבן הפסח, ובשל כך קבע שיש לומר כך גם בליל הסדר. אכן, כיום בליל הסדר, בעת אמירת ההגדה, אנו מצרפים באמירת 'הלל' שבסימני הסדר, את שני סוגי ההלל, הלל המצרי והלל הגדול, וכדברי ר' טרפון.

---

[6] יש לציין שאמנם לא מצינו בסוגיית הגמרא בתענית, וברמב"ם בהל' תענית א, טז, וטור ושו"ע או"ח סימן תקעה, ח, התייחסות מפורשת לאמירת הלל הגדול כשנענו על גשמים כשהתפללו בבית המקדש.

[7] ייתכן לומר עוד שגם במצרים היו הכול אומרים הלל הגדול. בירושלמי (ה, ה) נאמר שבפסח מצרים היו אומרים: "הללויה הללו עבדי ה'" (תהלים קיג), ולא עבדי פרעה, ואז הכוונה היא להלל המצרי. אך אולי ניתן לגרוס: "הללויה... הללו עבדי ה'" ואז הכוונה לתהלים קלה, הנאמר בהלל הגדול לשיטת ר' יוחנן ורב אחא בר יעקב.

ד. הלל ושיר

1. הלל - שבח כללי, שיר - שבח על הנס שאירע

ההלל הנאמר בליל הסדר הוא ההלל היחיד בשנה הנאמר בלילה. "שמונה עשר יום בשנה ולילה אחד קורין בהן את ההלל ואילו הן: ...ויום טוב הראשון של פסח ולילו...". בשום חג אחר אין אומרים הלל בלילה.

יש הקוראים הלל גם בבית הכנסת בתפילת ערבית של ליל הסדר. כך כתב הר"ן בשם הרמב"ן (פסחים כו ע"א בדפי הרי"ף):

> דתניא ר' שמעון בן יהוצדק אומר, ימים שמונה עשר ולילה אחד, יחיד גומר בהן את ההלל, ואילו הן, שמונת ימי חנוכה, ושמונת ימי החג, ויום טוב של עצרת, ויום טוב הראשון של פסח ולילו, ובגולה אחד ועשרים יום ושני לילות. ומצוה הן המובחר לקרות את ההלל בשני לילות של גליות, ולברך עליהן, ולאומרן בנעימה, לקיים מה שנאמר: "ונרוממה שמו יחדיו" (תהלים לד, ד). וכשהוא קורא אותו בביתו אינו צריך לברך, שכבר בירך ברבים.

אמירת ההלל ברבים בבית הכנסת היא לרומם שם שמים יחד, ולכן אין צורך לברך שנית בבית.[8] הר"ן כתב תשובה אחרת בשם רב האי גאון (דברי רב האי גאון מובאים בשו"ת שערי תשובה, סי' קב), על מהותו של ההלל הנאמר במסגרת ההגדה, ומדוע אין מברכים עליו:

> שאין אנו קורין אותו בתורת קורין אלא בתורת אומרי שירה... וכן הסכימו הגאונים רב צמח ורב יוסף ורב יצחק בן גיאות... והיינו טעמא דקרו ליה הכא ברכת השיר, והיינו הכא דשיילינן מאי ברכת השיר.

כוונתו לאמור בגמרא (קיז ע"ב - קיח ע"א):

> רביעי גומר עליו את ההלל, ואומר עליו **ברכת השיר**.
>
> מאי ברכת השיר?
>
> רב יהודה אמר: "יהללוך ה' אלוקינו", ורבי יוחנן אמר: "נשמת כל חי".

פרקי ההלל האחרונים שבסוף ליל הסדר, בין 'ברך' ל'נרצה', מסתיימים בברכת **השיר**. זהו אכן הלל שלם בלי ברכה הנאמר אף בלילה והוא בבחינת שיר, ועל כן הברכה המסיימת את ה'מגיד' היא ברכת השיר.

פרקי ההלל הנאמרים בליל הסדר במסגרת מצות סיפור יציאת מצרים הם שיר, וחיובם מדאורייתא כחלק ממצות 'מגיד', וכדברי הרמב"ם (ספר המצוות, עשה קנז):

> שצונו לספר ביציאת מצרים בליל חמשה עשר בניסן בתחלת הלילה כפי צחות לשון המספר. וכל מה שיוסיף במאמר ויאריך הדברים בהגדלת מה שעשה לנו השם ומה שעשו עמנו המצרים מעול וחמס ואיך לקח השם נקמתנו מהם **ובהודות** לו ית' על מה שגמלנו מחסדיו יהיה יותר טוב. כמו שאמרו כל המאריך לספר ביציאת מצרים הרי זה משובח.

ספר החינוך (מצוה כא) פירט יותר את משמעות ההודאה:

> לספר בענין יציאת מצרים בליל חמישה עשר בניסן כל אחד לפי צחות לשונו **ולהלל ולשבח** השם יתברך על כל הניסים שעשה לנו שם.

אמנם תוס' (מגילה כא ע"א ד"ה לאתויי) כתבו:

> צריך למהר לאכול מצה בלילי פסחים קודם חצות ואפילו מצה של אפיקומן שהרי חיוב מצה בזמן הזה הוה דאורייתא, אבל בהלל של אחר אפיקומן אין להחמיר כל כך שהרי מדרבנן הוא.

---

[8] הר"י מגאש (שו"ת סי' מד) כתב שאין מברכים על ההלל מפני ש"לאו מצווה היא, שהרי לא היו עושים קרבנותיהם בלילה, אלא כעין שמחת בעלים היא ונתינת שבח והודאה לפני המקום". לא ברור מדבריו אם כוונתו להלל הנאמר בבית הכנסת או להלל הנאמר במסגרת ליל הסדר או לשניהם. עוד על ההלל הנאמר בבית הכנסת בליל הסדר: חידושי רבנו דוד - פסחים, עמ' שצה-תא, ובהערות שם.

מדבריהם משמע שרק שני הפרקים הנאמרים במסגרת 'מגיד' לפני הסעודה – 'שולחן עורך', הם מהתורה, אך פרקי ההלל הנאמרים אחר שמסיימים לאכול הם חובה מדרבנן בלבד.[9]

מדוע יש לומר גם הלל וגם שיר, ומה ההבדל בין הלל הנאמר "בתורת קורין" לבין הלל הנאמר "בתורת אומרי שירה"?[10]

בברייתא (קיז ע"א) נאמר:

> והלל זה מי אמרו? נביאים שביניהן תקנו להן לישראל שיהו אומרים אותו על כל פרק ופרק ועל כל צרה שלא תבוא עליהן, ולכשנגאלין אומרים אותו על גאולתן.

"על כל פרק ופרק" - הכוונה לפרקי הזמן, שלושת הרגלים. "ועל כל צרה שלא תבוא עליהן" - הכוונה היא שיש לומר הלל כשנגאלים מצרה. אמירת ההלל בימי חנוכה היא דוגמה ליישום תקנת הנביאים, באמצע בית שני, בזמן שכבר לא היתה נבואה בישראל. כך הסביר זאת שם רש"י: "ועל כל צרה שלא תבא עליהם - לישנא מעליא הוא דנקט, כלומר שאם חס ושלום תבוא צרה עליהן ויושעו ממנה, אומרים אותו על גאולתן, כגון חנוכה".

בהמשך הסוגיה בפסחים (שם) מובאים מצבים נוספים שבהם אמרו הלל על ישועה והצלה:

> ר' אלעזר אמר: משה וישראל אמרוהו בשעה שעמדו על הים.
>
> ר' יהודה אמר: יהושע וישראל אמרוהו בשעה שעמדו עליהן מלכי כנען.
>
> ר' אלעזר המודעי אמר: דבורה וברק אמרוהו בשעה שעמד עליהם סיסרא.
>
> ר' אלעזר בן עזריה אמר: חזקיה וסיעתו אמרוהו בשעה שעמד עליהם סנחריב.
>
> ר' עקיבא אמר: חנניה מישאל ועזריה אמרוהו בשעה שעמד עליהם נבוכדנאצר הרשע.
>
> ר' יוסי הגלילי אומר: מרדכי ואסתר אמרוהו בשעה שעמד עליהן המן הרשע.

בגמרא נאמר שאותם מנהיגים אמרו את אותו פרק: "לא לנו ה' לא לנו" (תהלים קטו).

שני פירושים ישנם לדברי התנאים, וכפי שכתבו הרשב"ם וראשונים נוספים. אפשרות אחת היא שאין מחלוקת בין התנאים כלל, אלא כל תנא ציין מי עוד אמר הלל כשניצול מצרה. אפשרות אחרת היא שהתנאים חולקים ביניהם מתי הייתה הפעם הראשונה שאמרו הלל כשניצלו מצרה. סיומה של הברייתא הוא דברי חכמים שהובאו לעיל:

> וחכמים אומרים: נביאים שביניהן תקנו להן לישראל שיהו אומרים אותו על כל פרק ופרק ועל כל צרה שלא תבוא עליהן, ולכשנגאלין אומרים אותו על גאולתן.

אכן, בכל הדוגמאות שהובאו יש נביאים באותה עת שתיקנו לומר הלל. משה, יהושע ודבורה הם עצמם נביאים. בימי חזקיה נמצא ישעיהו, ובימי חנניה מישאל מרדכי ואסתר נמצאים נביאי בית שני, חגי זכריה ומלאכי. תקנת הנביאים לומר הלל כשנגאלים מצרה היא לדורות, וכפי שציין שם רש"י את חנוכה כחג שאומרים בו הלל. כל אותם אומרי הלל המצוינים בברייתא: משה, יהושע, דבורה, חזקיה, חנניה מישאל מרדכי ואסתר, אמרו בנוסף גם שירה.

1. **משה וישראל** אמרו שיר והלל על הים.
2. **יהושע בן נון** אמר הלל וגם שירה. בגמרא (מגילה טז ע"ב) נאמר שרשימת שלושים ואחד המלכים שבספר יהושע (יהושע יב) היא שירה, שלא תהיה תקומה למפלתן.
3. **דבורה** אמרה נוסף על הלל גם את שירתה, שירת דבורה (שופטים ה).

---

[9] הר"ן (מגילה ז ע"א מדפי הרי"ף; פסחים כז ע"ב בדפי הרי"ף) כתב: "וכן בהלל שבלילי פסחים החמירו בתוס' שלא לקרותו אחר חצות". יש להעיר שתוספות כתבו כך רק בנוגע לפרקי ההלל שבסוף המגיד.

[10] ראה בענין זה: הרב יעקב בצלאל ז'ולטי, "מצוות הלל בליל פסח", משנת יעבץ, אורח חיים סי' יט.

4. **חזקיה** אמר הלל, ומן הראוי היה שיאמר גם שירה, אך הוא לא עשה כן, כאמור בגמרא (סנהדרין צד ע"א): "גנאי הוא לחזקיה וסיעתו שלא אמרו שירה, עד שפתחה הארץ ואמרה שירה". במדרש (שיר השירים רבה ד, ח) נאמר על חזקיה:

'תשורי מראש אמנה' - גבה ליבו מלומר שירה. אמר חזקיה: תורה שאני עוסק בה מכפרת על השירה. אמר ר' לוי: אמר חזקיה - מה אנו צריכים לספר נסיו וגבורותיו של הקב"ה, כבר מודעת זאת מסוף העולם ועד סופו. לא כבר עמד גלגל חמה באמצע הרקיע וראו נסיו וגבורותיו של הקב"ה עד סוף העולם? ר' ישמעאל בר' יוסי בשם ר' אבא אומר: פרעה מלך מצרים ותרהקה מלך כוש היו באותו הנס ובאו לסייע לחזקיה... הלכו וספרו נסיו של הקב"ה.

5. **חנניה מישאל ועזריה** אמרו גם כן שירה (מדרש זוטא שיר השירים ב, אני חבצלת השרון).
6. **מרדכי ואסתר** תיקנו לקרוא את מגילת אסתר. בגמרא (מגילה יד ע"א) נאמר שהמגילה היא שירה: "מה מעבדות לחרות אמרינן שירה (ביציאת מצרים אמרו שירה על הים - רש"י), ממיתה לחיים לא כל שכן?" מלבד זאת בגמרא (שם טז ע"ב) נאמר שרשימת עשרת בני המן שבמגילה (אסתר ט, ז-ט) היא שירה.

מה ההבדל בין שיר להלל?

ההלל הוא שבח כללי לקב"ה על הנהגתו בעולם, וכדברי הגמרא (קיח ע"א) בתשובה לשאלה, למה אנו אומרים את ההלל המצרי, אותו הלל שלם שאנו אומרים בשמונה עשר ימים בשנה. "על כל פרק ופרק" - חג ראשון של פסח, שבועות, שמונת ימי סוכות. "ועל כל צרה לכשנגאלין ממנה" - שמונת ימי חנוכה. "משום שיש בו חמישה דברים הללו: יציאת מצרים, וקריעת ים סוף, ומתן תורה, ותחיית המתים וחבלו של משיח". יציאת מצרים וקריעת ים סוף הן הניסים הראשונים בגאולה שנעשתה לעם ישראל כאומה, ולכן הם מוזכרים בכל פעם שאומרים את ההלל.

השיר הוא הודאה לה' על הצלה מאירוע מסוים. סיפור ההצלה, הניסים והישועה הגדולה שהייתה בו, ושבח לקב"ה. בשירת הים מסופר על קריעת הים וההצלה מהמצרים, וברשימת המלכים שבספר יהושע מסופר כנגד מי התמודד עם ישראל והצליח. דבורה מספרת את הניצחון הניסי כנגד סיסרא. מחזקיה ציפו שיספר על הניצחון הניסי כנגד מחנה אשור כשהם נמצאו כולם פגרים מתים, אך חזקיה הסתפק בשבח הכללי על גבורותיו וניסיו של הקב"ה ולא היה מוכן לומר שירה שעוסקת ישירות בנס שאירע עם חילות אשור. חנניה מישאל ועזריה מספרים את סיפור הצלתם מכבשן האש, ורשימת עשרת בני המן שבמגילה היא סיפור הנס הגדול וההצלה הגדולה שהייתה, ובמיוחד מאותה משפחת המן שידם הייתה בכתיבת כתב השטנה כנגד יושבי יהודה וירושלים וגרמה להפסקת בניין בית שני (רש"י לאסתר ט, י). גם את חנוכה ניתן לצרף לכאן: "לשנה אחרת קבעום בהלל ובהודאה" (שבת כא ע"ב). ההלל השלם שאנו אומרים בשמונת ימי חנוכה, וההודאה בתפילת "על הניסים" שאומרים ב"מודים" בתפילת עמידה, וב"נודה לך" בברכת המזון, ובה סיפור נסי המלחמה של חנוכה.

זאת ועוד. השירה היא מתפרצת, ספונטנית, יוצאת מהלב, ושלא בנוסח או במסגרת קבועה. "אז ישיר משה - אז כשראה הנס, עלה בליבו שישיר שירה" (רש"י, שמות טו, א). "הגיע בלבם השמחה מן הנס, ולא שהיו מכריחים עצמם אל השירה על ידי שכלם, כאדם שהוא מכריח עצמו לדבר" (מהר"ל, גור אריה שם). השירה היא השתוקקות הנבראים לבוראם (על פי המהר"ל, גבורות ה', פרק מז). "אפילו עוברין שבמעי אימן אמרו שירה על הים, שנאמר (תהלים סח, כז): 'במקהלות ברכו אלוקים ה' ממקור ישראל'" (ברכות נ ע"א). "על הים נתעורר זה הכח הצפון שהתרגשו הנפשות לשירה... גם עוברין במעי אימן" (הראי"ה קוק, עין איה שם). השירה על הנס איננה דבר מחויב, כמו אמירת ההלל שנתקנה על ידי הנביאים, לומר אותו על כל פרק ועל כל צרה. השירה לא נתקנה כדבר מחייב לדורות, גם אותן שירות שכבר שרו בעבר. השירה היא כשעולה על

הלב, ברצון ובהתנדבות.[11] כך למדו חז"ל משירת דבורה: "בפרוע פרעות בישראל בהתנדב עם ברכו ה'" (שופטים ה, ב), "התנדבו ראשי עם, כשהקב"ה עושה לכם ניסים תהו אומרין שירה" (ירושלמי פסחים י, ו). כך ציפו מראש העם, מחזקיה מלך יהודה, שיאמר שירה, ומשלא התפרצה השירה ממנו, פתחה הארץ ואמרה שירה. "עניני העולם הזה לא היו כל כך חשובים לחזקיה להתעורר ולומר עליהם שירה, שחשב שהם מעיקים לעניני העולם הבא והקדושה האמיתית... עד שפתחה הארץ ואמרה שירה כי מצד קדושת הארץ וכבודה וברכת ה' עליה עם רוב קדושתה, זה גרם להכיר לכל שראוי לומר שירה על הצלחה גופנית של עם ה' בארץ ישראל בפרט" (הראי"ה קוק, חבש פאר, עמ' כד, ב). יש גם שירות בלי הלל, כמו שירת הבאר של מרים, ויש מצבים נוספים שבהם הייתה ציפייה שיאמרו שירה, ולא אמרו. "ראוין ישראל לומר שירה על מפלתן של סיחון ועוג" (שיר השירים רבה ד, ח).

בליל הסדר יש לומר את פרקי התהלים הללו - חובת הלל וחובת שיר. תקנת הנביאים לומר את ההלל הקבוע והקצוב, וחובת שירה שהיא הביטוי הספונטאני במסגרת החובה לספר את סיפור ההצלה והישועה שהיה ביציאת מצרים, ועל אף היות נוסח קבוע להגדה, כל המרבה לספר הרי זה משובח. שיר ללא גבולות, שמנוסח כל שנה מחדש, על ידי כל אחד מישראל. אפילו כולנו חכמים וכולנו נבונים מצווה עלינו לספר. אנו מסיימים את חלק ה'מגיד', לאחר אמירת שני פרקי ההלל הראשונים באמירת "ונודה לך **שיר** חדש על גאולתנו ועל פדות נפשנו. בא"י גאל ישראל", ואת חלק ה'הלל' שלאחר ברכת המזון - 'ברך', באמירת ברכת השיר: יהללוך, ונשמת כל חי.[12]

2. הלל ושיר - המקום והזמן

כאמור, התקנה לומר הלל היא תקנת נביאים. ההלל הוא שבח והודיה כללית לקב"ה, ואילו השיר הוא אמירה ספונטאנית לא מחויבת, העוסקת במאורע הספציפי שקרה. ההבחנות בין הלל לבין שיר קשורות גם למקום ולזמן, יש שוני בשאלת המקום והזמן בין הלל לבין שיר. נעסוק תחילה בהבדל שבין אמירת הלל לאמירת שיר במרחבי המקום - ארץ ישראל וחוץ לארץ.

בגמרא (מגילה יד ע"א) נאמר: "מה מעבדות לחרות אמרינן שירה (ביציאת מצרים אמרו שירה על הים - רש"י), ממיתה לחיים לא כל שכן?". בהמשך שאלה הגמרא: אם כך, שיאמרו גם הלל בפורים? ההנחה שבבסיס השאלה היא שאין אומרים הלל בפורים, ובמבט ראשון נראה שמהלך זה חולק על דברי ר' יוסי הגלילי האומר שמרדכי ואסתר אמרו הלל (קיז ע"א). אך ניתן לומר שעיקר הדיון בגמרא הוא בשאלת קביעת ההלל בפורים לדורות, ואילו ר' יוסי הגלילי עוסק באמירת ההלל באותה שנה של הנס בלבד.

שלוש תשובות עונה הגמרא על שאלה זו:

התשובה הראשונה היא: "לפי שאין אומרים **הלל** על נס שבחו"ל". אם כך, "יציאת מצרים דנס שבחוץ לארץ היכי אמרינן **שירה**? כדתניא עד שלא נכנסו ישראל לארץ הוכשרו כל הארצות לומר **שירה**, משנכנסו ישראל לארץ לא הוכשרו כל הארצות לומר **שירה**".

אין אומרים הלל על נס שבחוץ לארץ, ומשמע שכך הוא בכל מקום שהוא מחוץ לגבולות ארץ ישראל. לגבי שירה הנוסח אינו חד משמעי: לא הוכשרו כל הארצות לומר שירה, אך יש ארצות שכן הוכשרו. ניתן לומר שהדיון בגמרא שם איננו בשאלה היכן יש לומר את השירה, אלא אם ניתן לומר שירה אף בארץ ישראל על

---

[11] דברים בכיוון זה כתב גם דוד הנשקה, "הלל של גאולה", ישועות עוזו - לזכרו של הרב עוזי קלכהים זצ"ל, עמ' 99-94.

[12] ההלל שבליל הסדר הוא חלק ממצוות המגיד והוא שונה בפרטים נוספים מההלל הנאמר במשך השנה: אין מברכים עליו, מצווה להרבות ולספר גם כשאומרים את פרקי ההלל הללו, יושבים בעת שאומרים אותו (שו"ע או"ח סי' תכב, ט"ז ס"ק ד).

ניסים שלא אירעו בארץ ישראל. הלל נאמר רק על הצלה מצרה שהייתה "לכל ישראל כדכתיב (במדבר י, ט): 'וכי תבואו מלחמה על הצר הצורר אתכם **בארצכם** והרעותם'" (רבינו יונה, ברכות ח ע"א ברי"ף). "כל ישראל" האמור הם יושבי ארץ ישראל בלבד. בניגוד לכך, שירה ספונטאנית ומתפרצת מהלב יכולה להיאמר גם בחוץ לארץ במצבים מסוימים כדוגמת פורים.

תשובה נוספת היא שקריאת המגילה היא ההלל של פורים. הרמב"ם פסק תירוץ זה להלכה (הל' חנוכה ג, ו). מתירוץ זה ניתן ללמוד שהשיר הוא גם הלל, והלל בצורה של שיר ניתן כאמור לומר גם בחו"ל. פרקי ההלל המקוריים אינם בבחינת שיר, וכשעוסקים בהלל הכוונה אך ורק להלל.

תשובה אחרת היא שההצלה בפורים לא הייתה שלמה, כי נשארו כפופים למלכות אחשוורוש. שיר כמו קריאת המגילה ניתן וצריך לומר גם כשההצלה איננה שלמה מבחינה מדינית וריבונית, אם כי הלל אין אומרים במצב כזה.

מהלכות ההלל וההודאה בחנוכה ובפורים ניתן ללמוד על יישומי ההלכות כשהנס מתרחש בארץ ישראל ובחוץ לארץ. נס פורים התרחש בחוץ לארץ ולכן אין אומרים הלל בפורים, אך אומרים שירה - מקרא מגילה. כמו כן, אמירת "על הניסים" בפורים היא סיפור הנס במסגרת ברכות ההודאה. נס חנוכה הוא נס שהתרחש בארץ ישראל, עם חיזוק וחידוש של העצמאות הריבונית, ועל כן אומרים הלל, וכן שיר, וגם הודאה - "על הניסים".

מהלכות ההלל וההודאה שבליל הסדר נלמד שכך גם במרחבי הזמן. אין אומרים הלל בלילה, אך הלל הנאמר כשיר ניתן לומר אף בלילה. "בשעה שאתה עושה לנו ניסים ביום אנו אומרים לפניך **שירה ביום.** ובשעה שאתה עושה לנו בלילה אנו אומרים לפניך **שירה בלילה"** (בראשית רבה ו, ב). הלילה היחיד שאומרים בו הלל הוא ליל פסח. "'**השיר יהיה לכם כליל התקדש חג**' (ישעיהו ל, כט), **לילה המקודש לחג טעון שירה**". (ערכין י ע"ב). הביטוי הספונטאני הגדול ביותר לשיר הוא ליל הסדר. בהגדה מספרים את סיפור ההצלה והישועה שהיו ביציאת מצרים, ועל אף שישנו נוסח קבוע להגדה, כל המרבה לספר הרי זה משובח. שיר ללא גבולות, שמנוסח כל שנה מחדש, על ידי כל אחד מישראל. אפילו כולנו חכמים וכולנו נבונים מצווה עלינו לספר.[13]

[13] הרב שלמה פישר, בית ישי - דרשות, סי' ה, כתב דברים דומים. "ונאמר לפניו שירה חדשה" - לא הלל חדש. בשירה אפשר לחדש. הלל הוא משהו קבוע, ואילו שירה היא ספונטאנית.